

Pedagogy and Management of Education, O. Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University.

Circle of scientific interests: professional training of pedagogical specialists.

CHYCHUK Antonina Petrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Preschool Education Department, Bogdan Khmelnytsky National University in Cherkassy.

Circle of scientific interests: professional training of pedagogical specialists.

KUCHAI Oleksandr Volodymyrovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Circle of scientific interests: professional training of pedagogical specialists.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2021 р.

УДК 378.6.015.31.016:612]:[37.011.3-051:796](043.3)

DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-199-42-46

ПРИЙМАК Сергій Георгійович –

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри біологічних основ фізичного виховання, здоров'я та спорту Національного університету

«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3911-7081>

e-mail: Spriimak1972@gmail.com

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД І ТЕОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ГАЛУЗІ ЗНАТЬ 01 ОСВІТА/ПЕДАГОГІКА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Педагогічній діяльності властива структурна універсалізація, притаманна і іншим видам професійної діяльності. Системний аналіз і діяльнісний підхід до вивчення процесу навчання взаємодіють як метод і теорія. Операційні механізми відносяться до характеристик особистості людини як суб'єкта діяльності. Організація відповідних видів діяльності, спрямованих на засвоєння вихованцями культури і досягнень науки та техніки, відбуваються в умовах їх інтеграції. Головним, при цьому, залишається визнання діяльнісного підходу в організації навчання, а способом вивчення і організації є системний педагогічний вплив на учнів. Натомість, визначення домінуючих складових педагогічного процесу, їх симбіоз і взаємозумовленість залишається недостатньо вивченим та актуальною проблемою педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз науково-педагогічних джерел свідчить, що підхід є значущою категорією методології. Зокрема, у методології педагогіки дефініція підходу зумовлена розв'язанням теоретичних і практичних завдань як у педагогічних дослідженнях, так і в освітній практичній діяльності [2, с. 14; 3, с. 76; 13, с. 63]. Як один з типів діяльності, підхід розглядається О. Анісімовим як використання специфічного базису для виокремлення способів, засобів практичної діяльності у вигляді ознак, елементів, якісних характеристик, які повинна

мати ця діяльність (диференційний, індивідуальний підхід тощо) [3, с. 76].

Іншої думки дотримується Е. Тітова, яка вважає, що підхід – це теоретичне й логічне підґрунтя для розгляду, аналізу, опису, проектування, конструювання певного об'єкта у вигляді теорії, структури, моделі, тези, ідеї, гіпотези тощо; сукупність специфічно пов'язаних способів і прийомів реалізації діяльності, адекватних ідеї, принципу; ознака або сукупність ознак якості здійснення діяльності, її якісної характеристики. У першому випадку поняття «підхід» автор співвідносить з поняттями «принцип», «позиція», «ідея», у другому – з поняттями «метод», «методика», у третьому – з поняттями «якість», «особливість» [3, с. 76; 13, с. 63].

О. Бондаревська зазначає, що підхід як методологічна категорія зумовлений науковою парадигмою і детермінований ціннісною складовою. Цінність підходу полягає у його узагальнювальній властивості об'єднувати методологію та теорію, дозволяючи визначити ступінь їх реалізації [2, с. 14; 3, с. 76].

У науковій інтерпретації підхід розглядається як усвідомлені мотиваційні передумови педагога-дослідника/педагога-практика в застосуванні в особистісній діяльності сукупності взаємообумовлених ціннісних орієнтирів, принципів, методів науково-дослідної або практичної педагогічної діяльності, детермінованих вимогами освітньої парадигми [3, с. 76; 13, с. 63].

Мета статті – схарактеризувати системний підхід і теорію діяльності у

підготовці фахівців з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічну основу здійснюваного дослідження складає системний (системно-діяльнісний) підхід.

Системний підхід базується на теорії систем, що передбачає перехід від вивчення окремих зв'язків і явищ до інтегрального аналізу функціональної системи; розглядає досліджувані явища не лише як окремі системи, а й як генералізуючу підсистему, яка не може бути закритою та нездатною до самовдосконалення [9, с. 7]. Цей підхід дозволяє встановити загальні закономірності функціонування складних систем незалежно від їхнього генезису, визначити її взаємозв'язки із середовищем, розглянути структурність і оптимальність взаємозумовленості систем і підсистем [9, с. 7].

Складні системи характеризуються цілісністю й багатовимірністю [9, с. 7]. Сутністю багатовимірності є значна кількість її складових і великий обсяг ентропії. Подібні системи вирізняються різноманіттям зв'язків і взаємовідносин елементів та структур, що зумовлює труднощі їхнього структурного аналізу [9, с. 7].

Під цілісністю розуміють взаємовідносини системи як цілого із середовищем з істотною відмінністю від взаємодії з середовищем її окремих складових [9, с. 7]. Властивість цілісності й відносної самостійності пов'язана з кінцевим результатом, для досягнення якого і призначена система, оскільки будь-яка складна система передбачає наявність мети, окремих завдань і прикінцевих положень, зумовлених потребами об'єктів. Найбільш показово ця закономірність виявляється в поведінці живих організмів і громадських систем [9, с. 7].

Людина як соціальна система прагне до створення більших соціальних, громадських систем – сім'ї, колективу, суспільства, держави [9, с. 7]. Соціально-суспільна організація є складною системою у випадку досягнення спільної мети. Характерною для неї є висока адаптивність функціонування, зумовлена цілеспрямованістю діяльності в умовах мінливості навколишнього середовища [9, с. 7].

Складні системи мають частину невизначених характеристик, нескінченність зв'язків і факторів, які не можуть бути враховані людиною через недостатню вивченість, що зумовлює відносну невизначеність поведінки складних систем і їхніх складових [9, с. 7]. Оскільки будь-яка система не тільки функціонує, а й розвивається, вияв її найбільш істотних характеристик необхідно розглядати в динаміці.

Під впливом одного або декількох факторів зміна стану системи може відбуватись інерційно, оскільки сумація допорогових стимулів за певний інтервал часу, акумулюючись в системі, викликає необхідні й достатні умови для зміни її функціонального стану [9, с. 7]. Тобто причинно-наслідкові чинники в окремих випадках не мають очевидного зв'язку в часі та просторі, а ознаки очікуваного результату можуть виявлятися пізніше, ніж дії, які їх викликали [9, с. 7].

Під системністю розуміють сукупність предметів і явищ, що об'єднані в одне ціле або неможливість звести ціле до простої сумачії його частин. Ціле зумовлюється об'єднанням частин у складні комплекси з їх взаємодією [9, с. 8].

Спосіб взаємодії і поєднання компонентів між собою визначає зв'язки системи. Властивості цілого залежать від властивостей його складових елементів, зміни однієї частини зумовлюють трансформаційні зміни як в інших частинах, так і в усій системі [10, с. 41]. Чим більшим є цей взаємозв'язок, тим більшою буде взаємодія [10, с. 42]. У системі розрізняють зв'язки першого (функціонально детерміновані, системоутворювальні), другого (додаткові) і третього (протидіють взаємодії компонентів) порядків. Частини системи, які взаємодіють між собою, можуть бути як простими, так і складними [9, с. 8].

За умови використання системного підходу для вивчення будови системи необхідно визначити склад системи; структуру системи; генезис нових властивостей системи; системні функції; механізми удосконалення системи (структурна перебудова) [9, с. 8].

Виокремлення одного головного компонента системи в значенні керівного передбачає формування єдності мети, засобів або результату, інші системні елементи виступають як похідні, утворюючи основу всіх варіантів структури системної діяльності. Зокрема, у теорії функціональних систем результат виступає як керівний елемент цілісної діяльності; у теорії діяльності – мета; засоби діяльності – у теорії поетапного формування розумових дій і понять [3, с. 76].

Формою функціонування людини як системи є діяльність, яка розглядається у вигляді поведінки, свідомої мети, самостійного значення в житті. У філософському розумінні діяльність – це специфічна форма ставлення людини до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільна зміна і перетворення в інтересах індивідуумів. Діяльність є формою зв'язку суб'єкта зі світом, головною характеристикою якої є її предметність. Діяльність завжди має продуктивний характер, її результатом є перетворення себе й

зовнішнього світу. Невід'ємною характеристикою діяльності є усвідомленість, що робить її рушійною силою суспільного процесу. Основою діяльності є свідомо сформована мета, специфічно регульована свідомістю внутрішня і зовнішня активність людини, яка породжується потребою і спрямована на її задоволення [9, с. 8]. Водночас, є й інші види діяльності, що не пов'язані з потребами людини або/і перебувають у суперечності з ними [9, с. 8]. У процесі діяльності людина створює предмети матеріальної і духовної культури, перетворює свої здібності, зберігає та удосконалює природу, розбудовує суспільство. Творчий характер діяльності виявляється в тому, що завдяки їй людина виходить за межі генотипічно детермінованих можливостей. Діяльність людини проявляється і продовжується у творах, має продуктивний, а не тільки споживчий характер [9, с. 9].

У соціалізованої людини діапазон видів діяльності надзвичайно широкий і охоплює галузі, що мають важливе значення не тільки для окремого індивіда, а й для існування та еволюції людського суспільства. Будь-який вид людської діяльності, поряд з властивими йому специфічними особливостями, має загальні, соціально-детерміновані риси. П. Гальперін, В. Шадриков виокремлюють такі види людської діяльності: праця, гра, навчання (освіта), суспільно-політична та соціальна діяльність, творча і виконавська діяльність у галузі мистецтв, фізичної культури і спорту [14, с. 7].

Крім мотиву, мети, предмета, структури і засобів, діяльність містить такі складові як дії (процес, підпорядкований уявленню про результат, якого потрібно досягнути), операції (способи здійснення дій), психофізіологічні функції та їх блоки [9, с. 9].

Для досягнення спільної мети діяльності виокремлюють проміжні завдання, послідовність кроків, актів, фаз, етапів, що О. Леонтьєв, С. Рубінштейн формалізують як «розгортання» [5, с. 10; 8, с. 463]. Зазначені ітерації дають змогу визначити рівневість будови діяльності – «діяльність»-«дії»-«операції», які деталізуються за елементами-операціями, основами дій. Дія в діяльності розглядається як одиниця аналізу. Дія як одиниця практичної і теоретичної діяльності – це акт, який визначається певними мотивами і спрямований на досягнення певної мети. Співвідношення складових мети, засобів і методів є сутністю дій, які реформують і змінюють умови реалізації завдань і набувають у цілісній діяльності форми способів та системи дій з досягнення мети й отримання кінцевого результату [9, с. 9].

Суб'єкт (індивідуум, жива система тощо), починаючи дії, будує свідому модель ситуації в матеріальному та ідеальному вигляді, що утворює суб'єктивні й об'єктивні компоненти діяльності [9, с. 10].

Діяльність, як і всі форми адаптивної поведінки, форма активності, здійснюється свідомо, оскільки усвідомлюються мотиви, засоби та мета, а її результатом є продукт діяльності. Суб'єкт діяльності прагне досягти відповідності результату меті, яка досягається завдяки механізму психофізіологічної системи діяльності з урахуванням негативного зворотного зв'язку (досягнення мети закінчує цикл діяльності) [9, с. 10].

Людська діяльність має зовнішні і внутрішні компоненти, систему інтелектуальних та моторних дій. Успішне виконання діяльності визначається комплексом навичок, серед яких – рухові, розумові, сенсорні і поведінкові. Їхньою основою є відповідні психічні процеси: сприйняття, увага, уява, пам'ять, мислення, мова – які є найважливішими компонентами будь-якої людської діяльності. До внутрішніх відносять анатомо-фізіологічні утворення та процеси, які беруть участь в управлінні діяльністю з боку центральної нервової системи, психологічні процеси і стани, що беруть участь у регуляції та корекції діяльності. Під зовнішніми розуміють різноманітні рухи, пов'язані з практичним виконанням діяльності через дії [9, с. 10]. Співвідношення внутрішніх і зовнішніх компонентів не є стабільним. З розвитком і перебудовою діяльності здійснюється системний перехід зовнішніх конструктивних елементів у внутрішні, які, у свою чергу, також видозмінюються, зокрема [9, с. 10]: діяльність збагачується новим предметним змістом, її об'єктом і, відповідно, засобом забезпечення пов'язаних з нею потреб; утворюються нові матеріальні і духовні цінності; у діяльності з'являються нові засоби її реалізації, які форсують її перебіг і удосконалюють результати; у процесі розвитку діяльності відбувається автоматизація окремих операцій та інших компонентів діяльності, які перетворюються на вміння і навички; у результаті розвитку діяльності з неї можуть виокремлюватись і далі самостійно розвиватись нові види діяльності.

Усвідомлена діяльність – це складний соціальний і психофізіологічний процес, за якого формувальним та керівним початком активності виступає мотив як стимул до діяльності, дії, вчинку. Як причина, він надає поведінці людини того чи іншого напрямку і змушує діяти саме так, а не інакше. Дії людини підпорядковані силі (мотиву), яка формує ту чи

іншу мету і скеровує на досягнення корисного результату [7, с. 5; 9, с. 10].

О. Леонтьєв до діяльності відносить не всі процеси, а лише ті, що окреслюють ставлення людини до світу, збігаються з особливою об'єктивною потребою і спонукають суб'єкт до певної діяльності, мотиву [5, с. 65]. Діяльність – це процес, що відбувається завдяки відповідним мотивам, і є таким, яким з точки зору суспільства, є власне предмет задоволення потреби. Тому запам'ятовування, читання, заняття фізичними вправами тощо не можуть бути визначені як діяльність, оскільки не містять прямої суспільної користі від самого предмета застосування активності [7, с. 5]. Дії завжди мають призводити до перетворення предметного змісту, появи нових специфічних видів діяльності, що визначають розвиток свідомості й особистості людини. Дія відрізняється від діяльності за критеріями «мотивація» і «соціальна значущість предмета задоволення потреби». Заняття фізичною культурою, спортом на початковому етапі і тренування в цілому варто визнавати не діяльністю, а діями в структурі освітньої, трудової, ігрової та інших діяльностей, оскільки в зазначених видах активності відсутній прямий збіг потреби з предметом діяльності [9, с. 11].

Сфери діяльності особистості, за П. Юцявичене, Г. Лаврентьєвим, Н. Лаврентьєвою, виокремлюються так [4, с. 68; 9, с. 11]: психологічна сфера – особистісні, фізичні здібності і вміння; пізнавальна сфера – набуття знань, освіти; розумова сфера – розвиток розумових здібностей, мислення: проектність, технологічність, комунікативність – найважливіші властивості розумової діяльності людини; емоційна сфера – виховання почуттів і поглядів, спрямованість особистості; загальнолюдська сфера – способи і вміння спілкування.

Психіка є особливою формою діяльності суб'єкта. За Ю. Сисоевим, єдність психічної і зовнішньої діяльності полягає в тому, що психіка [12, с. 3]: проявляється в зовнішній діяльності людини, формується в цій діяльності, є її перетворенням.

С. Рубінштейн зазначав: «Світоглядні почуття є внутрішніми умовами, уведеними до загального ефекту, детермінованого закономірним співвідношенням зовнішніх і внутрішніх умов. Від такого узагальненого ставлення людини до життя залежить і її поведінка в будь-якій ситуації, і ступінь її залежності від цієї ситуації або свободи в ній» [8, с. 68]. Оскільки психіка як орієнтовна діяльність є перетворенням зовнішньої, матеріальної діяльності, то для формування психічних якостей особистості необхідно

сформувати цю зовнішню діяльність і забезпечити її інтеграцію в ідеальний план [9, с. 11].

Основою діяльнісного підходу є ідея цілісності, за якою засвоєння змісту історичного досвіду людей реалізується в процесі власної активності, спрямованої на предмети і явища навколишнього світу, створені людською культурою [9, с. 12].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Діяльнісний підхід в освіті є основним для майбутньої професійної діяльності випускника. Він зумовлений визначенням мети, набуттям умінь, селекцією знань, необхідних для набуття вмінь, що діють відповідно до системогенетичного принципу телегенезу (закон системоутворення: від мети до функції і від функції до морфології (від проблеми до вміння, від умінь до знань і формування діяльнісного фахівця)) [6, с. 153; 9, с. 12; 11, с. 24]. У тектології ця послідовність формулюється в загальному вигляді як тектологічний процес, як кон'югація (кооперація, формування додаткових зв'язків) під впливом «загальної мети», яка визначається напрямом балансу активностей і спротивів [1, с. 142].

Для розроблення нового змісту технології навчання необхідно застосовувати системно-діяльнісний підхід з опорою на мотиваційний фактор як суттєву складову сучасних технологій, що є перспективним напрямом дослідження окресленої проблеми [8, с. 68; 9, с. 12].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука. Книга 1. Москва : Экономика, 1989. 304 с
2. Бондаревская Е. В. Содержание педагогического образования и возможные направления модернизации его общепедагогической составляющей. Наука и образование. Якутск, 2002. № 3. С. 14–25.
3. Загревская А. И. Физкультурно-спортивное образование студентов на основе кинезиологического подхода. Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2015. 276 с.
4. Лаврентьев Г. В., Лаврентьева Н. Б. Слагаемые технологии модульного обучения. Барнаул : АлтГТУ, 1994. 128 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. Москва : Политиздат, 1975. 275 с.
6. Павленко М. Модель розвитку професійної мобільності вчителя-словесника у міжкурсовий період. *Молодь і ринок*. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. 2017. № 12. С. 146–153.
7. Пилоян Р. А. Деятельностный подход при

подготовке специалистов в сфере физической культуры и спорта. *Теория и практика физической культуры*. Москва, 1996. № 8. С. 5–9.

8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт Петербург : Питер, 2009. 713 с.

9. Скачков Н. Г., Солодяников В. А. Технологическая модель в физкультурно-педагогическом образовании : монография. Санкт Петербург : ГОУВПО СПбГТУРП, 2010. 174 с.

10. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. Москва : Политиздат, 1972. 304 с.

11. Субетто А. И. Системогенетика как общая теория преемственности в развитии систем. *Организация и управление* : материалы Всесоюз. науч.-теорет. конф. по фундам. междисц. пробл. (г. Минск, 13-15 ноября 1989 г.) Минск, 1989. С. 129–143.

12. Сысоев Ю. В. Направленность и пути формирования мотивов спортивной деятельности в коллективах сборных команд России. *Теория и практика физической культуры*. Москва, 2000. № 3. С. 2–8.

13. Титова Е. В. Формирование гражданской идентичности студентов вузов физической культуры. Теория и практика физической культуры. Москва, 2010. №5. С. 62–64.

14. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека. Москва : Корпорация «Логос», 1994. 320 с.

REFERENCES

1. Bogdanov, A. A. (1989). Tektologiya. Vseobshchaya organizacionnaya nauka. [Tectology. General organizational science]. Moscow.

2. Bondarevskaya, E. V. (2002). Soderzhanie pedagogicheskogo obrazovaniya i vozmozhnye napravleniya modernizacii ego obshchepedagogicheskoy sostavlyayushchej. [The content of pedagogical education and possible directions of modernization of its general pedagogical component]. Yakutsk.

3. Zagrevskaya, A. I. (2015). Fizkul'turno-sportivnoe obrazovanie studentov na osnove kineziologicheskogo podhoda. [Physical and sports education of students on the basis of the kinesiological approach]. Tomsk.

4. Lavrent'ev, G. V., Lavrent'eva, N. B. (1994). Slagaemye tekhnologii modul'nogo obucheniya. [The terms of modular learning technologies]. Barnaul.

5. Leont'ev, A. N. (1975). Deyatel'nost', soznanie, lichnost'. [Activity, consciousness, personality]. Moscow.

6. Pavlenko, M. (2017). Model' rozvy'tku profesijnoyi mobil'nosti vchy'telya-slovesny'ka u mizhkursovy'j period. [Model of development of professional mobility of a teacher-vocabulary in the intercourse period]. Drohobych.

7. Piloyan, R. A. (1996). Deyatel'nostnyj podhod pri podgotovke specialistov v sfere fizicheskoj kul'tury i sporta. [Active approach in training specialists in the field of physical culture and sports]. Moscow.

8. Rubinshtein, S. L. (2009). Osnovy obshchej psihologii. [Fundamentals of General Psychology]. Saint Petersburg.

9. Skachkov, N. G., Solodyannikov, V. A. (2010). Tekhnologicheskaya model' v fizkul'turno-pedagogicheskom obrazovanii. [Technological model in physical education and pedagogical education: monograph]. Saint Petersburg.

10. Spirkin, A. G. (1972). Soznanie i samosoznanie. [Consciousness and self-awareness]. Moscow.

11. Subetto, A. I. (1989). Sistemogenetika kak obshchaya teoriya preemstvennosti v razvitii sistem. [Systemogenetics as a general theory of continuity in the development of systems]. Minsk.

12. Sysoev, Yu. V. (2000). Napravlenost' i puti formirovaniya motivov sportivnoj deyatel'nosti v kollektivah sbornyh komand Rossii. [Direction and ways of formation of motives of sports activity in the collectives of national teams of Russia]. Moscow.

13. Titova, E. V. (2010). Formirovanie grazhdanskoj identichnosti studentov vuzov fizicheskoj kul'tury. [Formation of civic identity of students of higher educational institutions of physical culture]. Moscow.

14. Shadrikov, V. D. (1994). Psihologiya deyatel'nosti i sposobnosti cheloveka [Psychology of activity and human ability]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ПРИЙМАК Сергій Георгійович – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри біологічних основ фізичного виховання, здоров'я та спорту Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Наукові інтереси: біопедагогіка, професійна підготовка майбутнього вчителя фізичної культури, психофізіологія м'язової діяльності, фізіологія спорту.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

PRIYMAK Serhij Georgijovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Biology, Health and Sport T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium».

Circle of scientific interests: biopedagogics, professional training of the future teacher of physical culture, psychophysiology of muscular activity, physiology of sports.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2021 р.